

HARAG ÉS JOGÉRZÉK KÖZÖTT. HEINRICH VON KLEIST: KOHLHAAS MIHÁLY

BALOGH LÁSZLÓ LEVENTE

Heinrich von Kleist mind a jogérzékre való hivatkozás és az azzal való visszaélés, mind az erőszakot kísérő és kiváltó érzelmek szempontjából tekinthető kiemelkedő teoretikusnak. Különösen izgalmasak azok az erkölcs és törvény viszonyát vizsgáló, jogfilozófiai természetű felvetései, amelyek a jog eredetére, erőszakkal való összefüggéseire és az ezekben rejlő ellentmondásokra reflektálnak¹, valamint azok a leírásai, amelyek az erőszak érzelmi vonatkozásait, a szégyen, illetve harag és a gyűlölet fejlődését elemzik. Vizsgálódásai egyszerre irányulnak ezek konfliktusainak egyéni megélésére és társadalom révén való megítélésére. Kleist Kohlhaas Mihály történetében a jog és az igazságosság viszonyának inherens feszültségeit, valamint ezek érzelmi következményeit elemzi. Ezek ellentmondásait feloldhatatlannak tartja, és szándékosan nyitva hagyja a döntési lehetőségeket olvasói előtt, éppen ezért ebben a tanulmányban az elbeszélést a törvényesség és az érzelmek szempontjainak értelmezési keretében vizsgálom.

Kleist pozícióinak sajátossága abban áll, hogy meglehetősen szélsőséges álláspontokat jelöl ki, illetve azok kijelölésére ad lehetőséget, ugyanakkor azonban ezek a nézőpontok állandóan mozgásban vannak. Elbeszéléseiben a tettesek és áldozatok abszolút pozíciói folytonosan eltolódnak egyik vagy másik irányba, és ezzel végtelenségig relativizálják az ítéletalkotás szempontjait. A történetek során törvényesség és törvénytelenesség, erkölcs és erkölcstelenesség egymásba csúsznak, így nehezen alakíthatók ki végső álláspontok, és válik szinte lehetetlenné a bűnösség és ártatlanság megítélése. Az állandó pozícióváltás és relativizálódás elsősorban azzal magyarázható, hogy Kleist a törvényesség és az erkölcs szempontjait szándékosan nem választja el, hagyja azokat összeütközni, és egymással szemben érvényesülni egyetlen történet vagy szereplő helyzetei kapcsán. Szándékosan tartja fenn a feszültséget törvényesség és igazságosság elvei között, amelyek nyilvánvalóan nem egymás

¹ Kleist joggal kapcsolatos bizonytalanságára és ellenérzésére kiváló példa a Wilhelmine von Zengének 1800 áprilisában és májusában az Odera menti Frankfurtból írott levele: „Talán jogot tanuljak? Nem, (...) nem akarom a jogot tanulmányozni, nem akarom az ész ingadozó, bizonytalan, kétértelmű jogait tanulmányozni, hanem a szívem jogaihoz akarom tartani magam, és ezeket akarom gyakorolni, bármi kifogása legyen is ellene a filozófusok valahány rendszerének.” In: Heinrich von Kleist: *Levelek*, Jelenkor, Pécs, 2000. 42.

alternatívái, de ugyanazokra a cselekedetekre és személyekre vonatkozhatnak, így okozva nehézséget az ítéletalkotás számára. Az erkölcs szempontjából az igazságosság nyilvánvalóan központi jelentőségű, míg az igazságszolgáltatás szempontjából legfeljebb abban az esetben reflektál az erkölcsi felfogásra, ha azzal különösen éles ellentétbe kerül, és már nem csak az erkölcsi, hanem – az egyébként nehezen megragadható – jogérzék is sújtja.

Kleistet elsősorban a határsértések folyamata foglalkoztatta, és ezt próbálta meg nem csak jogi szempontból, hanem érzelmileg is megragadni. Azt az utat akarta rekonstruálni, amely az érzelmektől a nyílt erőszakig, és annak révén az önpusztításig vezet. Gyakran talált ki történeteket csak azért, hogy ezeket a határátlépéseket demonstrálhassa, éppen ezért nem annyira az erkölcsi vonatkozások érdekelték, hanem az egyénben lejátszódó folyamatok.² Kohlhaas történetében a tronkai várúrral szembeni érzelmi fokozódás és kitörés folyamatát akarta megragadni, amely végül egy ellenőrizhetetlen rombolásba és önrombolásba torkollott, de ezzel egyben el is vált eredeti tárgyától és feloldhatatlanná tette az egyébként inherens ellentmondást. Lehetetlen eldönteni, hogy a lókereskedőt valójában a sértés és veszteség tapasztalata viszi az erőszakra, vagy ezek csak felszínre hozzák belőle egy elfojtott frusztrációt.

JOG ÉS JOGÉRZÉK

Jog és igazságosság között sokféle feszültség lehetséges. Előbbi olyan szabályok összessége, amelyeket szükség esetén szabályozott eljárás keretei között akár kényszerrel és erőszakkal is érvényesíteni lehet. A jog az az intézmény, amely az erőszakot korlátozza, ugyanakkor a strukturált és monopolizált erőszak révén megszabadítja az embert a folyamatos fenyegetettségétől. Ennek megsértése az erőszak különböző formáit képes generálni, illetve elszabadítani, mert senki sem veheti saját kezébe a törvényszegés megtorlását vagy vélt igazának érvényesítését. Az állam az erőszak monopóliumát magának igényli, amellyel együtt a közbiztonság és igazságszolgáltatás kötelességét is magára veszi.

A konfliktusok kezelésének hagyományos középkori formái – a magánháború és bosszú – a modern korban nem voltak elfogadhatóak, mert csak az önbíráskodást leplezték velük, amely az erősebb jogát legitímálta, így az igazságosság elvének semmilyen tekintetben nem feleltek meg. Az ebből származó dilemma a középkori nyelvhasználatban is megfogalmazódott; amíg az érett középkorban az erőszak inkább a *potestas* fogalmához állt közel, addig a késő középkorban egyre inkább a *vis* és a *violentia*, az erőszakos cselek-

² Yixu Lü: Gewalt und Verbrechen In: Ingo Breuer (Hg.) *Kleist Handbuch*. Leben – Werk – Wirkung, Metzler Verlag, Stuttgart – Weimar, 2013. 323-326.

mény és kényszer irányába tolódott el jelentése.³ Ez a megkülönböztetés lett később a privát és illegitim, illetve állami és legitim erőszak megkülönböztetésének kiindulópontja, amely azonban csak hosszú évszázadok múlva alakult ki. Jellemző módon ezt a különbségtételt ma már magától értetődőnek tartjuk, hiszen ez minden állam normatív kiindulópontja; ennek alapja az az elképzelés, hogy csak az államnak van joga fizikai erőszakot gyakorolni állampolgáraival szemben. Mivel az állam az erőszak privát formáit soha sem volt képes teljesen kiiktatni, ezért azt egyszerűen illegitimnek tartotta, és az állami erőszak-gyakorlatra az egyedül legitimként és szükségesként tekintett. Fontos azonban megjegyezni, hogy az erőszak-monopólium kialakulásában nem annyira a privát erőszak kisajátítása játszott a fő szerepet, hanem az alkotmányosság és a jogállam megteremtése.⁴ Az állam ilyen módon kapcsolódott össze a közjó és biztonság gondolatával, amelynek legfontosabb garanciája lett.

Ugyanakkor azonban bármilyen formában terjedt is el az erőszakgyakorlás jogilag szabályozott és korlátozott formája, nem alakult ki az igazságosság olyan gyakorlata vagy filozófiailag megalapozható fogalma, amelyeket ennek megfelelően konkrét tartalommal lehetett volna megtölteni. Az erkölcsi érzék jogosságra vonatkozó megnyilvánulásai, amit ezen a helyen nevezhetünk jogérzéknek, mindig meglehetősen esetlegesek, ezért igazságosság és törvény összhangja vagy összeütközése maga is esetleges. Valamilyen múlandó közhangulatnak vagy egyéni ízlésnek nem szerencsés kiszolgáltatni a törvényt, még akkor sem, ha az ellentétes az igazságosság elveivel és érveivel, mert az csak a jogérzék rombolja tovább. Ezeket a megfontolásokat tovább bonyolítja, hogy a vélemények hangulatoknak, érzelmeknek és ízléseknek vannak kitéve, a jog lényege azonban a döntés, amely ezekhez képest szabályokhoz kötött és definitív.

KOHLHAAS ÉS A JOGÉRZÉK

„Élt valahol a Havel partján, a tizenhatodik század közepe felé egy lókereskedő, név szerint Kohlhaas Mihály, egy tanító fia, a maga korában az egyik legderekabb, ugyanakkor legelvetemültebb ember. - Ez a rendkívüli férfiú, egészen harmincéves koráig, a jó állampolgár példaképének számíthatott volna. (...) A jogérzék azonban rablóná és gyilkossá tette őt.”⁵ Kleist történeti kulisszák közé helyezi Kohlhaas Mihály történetét, amelynek forrása számos

³ Karl-Georg Faber: „Macht, Gewalt” In. Otto Brunner (Hrsg.) *Geschichtliche Grundbegriffe*, Klett-Cotta, Stuttgart 1982. 835. és 840.

⁴ Dieter Grimm: „Das staatliche Gewaltmonopol” In. Heitmeyer – Hagan (Hrsg.) *Internationales Handbuch der Gewaltforschung*, Westdeutscher Verlag, Wiesbaden 2002. 1297-1313.

⁵ Heinrich von Kleist: Kohlhaas Mihály In. Heinrich von Kleist: *Próza*, Kalligram, Budapest 2013. 9.

ponton bizonytalan, de jó alapot ad a feszültségek bemutatásához.⁶ Az elbeszélés cselekménye meglehetősen bonyolult, de a konfliktusok viszonylag könnyen rekonstruálhatók. Miután egy úti okmány állítólagos hiánya miatt, a lókereskedő Kohlhaas Mihályt feltartóztatják a tronkai várnál, kénytelen lovait zálogul hagyni. Amikor visszatér lovaiért, azokat meglehetősen rossz bőrben találja, ezért nem hajlandó azokat visszavenni, és egy hosszas jogi eljárásba kezd. „(...) egy ismerősének, egy jogtudósnak segítségével megírta panaszos beadványát, amelyben, miután részletesen előadta a bűncselekményt, amelyet a tronkai Vencel uraság követett el részint az ő, részint Herse nevű szolgája sérelmére, kérelmezte a tettes törvények szerinti megbüntetését, lovai korábbi állapotának helyreállítását, és mindazon károk megtérítését, amelyeket mind ő maga, mind pedig szolgája elszenvedett a történetek során. A jogi helyzet valóban egyértelmű volt. Az a körülmény, hogy a lovakat jogsértő módon feltartóztatták, perdöntő fényt vetett minden egyébre (...)”⁷ A jogi eset egyértelműsége ellenére a várúr rokoni kapcsolatai miatt Kohlhaas összeütközésbe kerül a hatalommal, ami fokozatosan lehetetlenné teszi, hogy ügyét jogi keretek között oldja meg. „Csakhogy teltek-múltak a hónapok, és már az esztendőből (...) is alig volt hátra, amikor szász földről a panaszt illetően, amelyet ő ugyanott folyamatba tétetett, még mindig nem érkezett perfelvételi értesítés, bírói végzésről nem is beszélve. Megkérdezte, miután több ízben is újólág benyújtotta keresetét a törvényszékre, jogi képviselőjétől egy bizalmas levélben, mi okozza ezt a rendkívül hosszú késlekedést; és megtudta, hogy panaszát, nem hivatalos felsőbb utasításra, a drezdai bíróságon végképp elfektették. (Jogi képviselője) azzal a kéréssel zárta sorait, hogy: amennyiben Kohlhaas ebbe nem hajlandó belenyugodni, őt, legalábbis ebben az ügyben, kímélje meg a további utasításoktól.”⁸ Kohlhaas kudarcát elfogadni nem tudván, megszállottjává válik saját ügyének, és bosszúhadjáratba kezd.

Kohlhaas Mihály története igazából túlmutat a jog és az igazságosság viszonyán, mivel meglehetősen szélsőséges megítélések alapja lehet. Tetteit értelmezhetjük úgy, mint az egyéni jogérzék és jogtudat győzelmét az államhatalom önkénye és korrupcióra való hajlama felett, és úgy is, mint az erőszakra való önfelhatalmazást, amelynek során az elszenvedett és okozott sérelem egyáltalán nem állnak összhangban. Ezen pozíció szerint egy törvényt, amely nem felel meg az igazságosság alapvető kívánalmainak, nem vagyok köteles követni, illetve jogom van figyelmen kívül hagyni. Kohlhaas esetében

⁶ A történelmi Hans Kohlhaas személyével és a mű keletkezésével kapcsolatban ld. Bernd Hamacher: Michael Kohlhaas In. Ingo Breuer (Hg.) *Kleist Handbuch*. Leben – Werk – Wirkung, Metzler Verlag, Stuttgart – Weimar, 2013. 97-106.

⁷ Kleist: *Kohlhaas Mihály*, 18-19.

⁸ Uo. 19.

ez úgy jelenik meg, mint egy természetjogi pozíció a feltételes társadalmi szerződés értelmében. Ennek alapja, hogy az ember veleszületett jogairól lemond az állam javára jogai és tulajdona védelméért cserébe, ha azonban valakitől megtagadják jogait, akkor ő átruházott jogait visszaveheti, és nem kötelezi többé a szerződés. Ezek szerint Kohlhaas jogaitól való megfosztására azzal válaszol, hogy magát – legalábbis átmenetileg – törvényen kívülre, illetve azon felülre helyezi, ahol nem kötelezik szabályok, cselekedeteit semmi sem mérsékli; úgy tekint magára, mint „a birodalommal és a világgal szemben szabad és csak Istennek alárendelt hatalmasság”-ra⁹. Paradox módon a természetjogra való hivatkozása a természeti állapot, a *bellum omnium contra omnes* elvét érvényesíti.

Ezen a helyen nem szeretnék jogtörténeti fejtegetésekbe bocsátkozni, de fontos leszögezni, hogy Kohlhaas nem a középkori magánháborút vagy bosszút eleventi fel – annak egyébként több szempontból sem felel meg –, hanem természetes jogaira hivatkozva, törvénytelenséggel akarja helyreállítani a törvényességet.¹⁰ Ha a törvényesség letéteményese, azaz az állam, nyíltan a törvénytelenység védelmére kel, akár szándékosan, akár mulasztásból, és a jog nem az állampolgárt védi, hanem a hatalmat éppen a polgárral szemben, akkor van-e joga az egyszeri polgárnak saját kezébe venni az igazságosság iránti igényét és kikényszeríteni a törvényt? Természetesen féltő, hogy ez a lépés a törvényesség helyreállításának vágyott lépését is keresztezi, és mint ebben az esetben is, több nehézséget okoz, mint amennyit megold, de mégis-csak felmerül a kérdés: meddig lehet elmenni az állami anómia és korrupció elfogadásában? Mi történik akkor, ha a törvénytelenység válik törvénné? Az elbeszélés során az állam többször is komoly deficitet mutat, hiszen az alattvalók tömegei hajlandók követni Kohlhaast, és az ellene küldött seregek is sorra kudarcot vallanak, mígnem a maga által adott ígéreteket szegi meg és lépi át saját törvényessége határait. Kétségtelen, hogy önbíráskodása semmire sem lehet megoldás, de vajon mi ássa jobban alá az állam tekintélyét, ha fellázadnak ellene, vagy ha nem képes a törvényesség és igazságosság megtartásának kötelességét ellátni?

Ebből a fentebb röviden vázolt képből rajzolódnak ki Kohlhaas szélsőséges megítélésének alapjai. Egyrészt, mint legitim harcos, aki jogérzékétől vezetve ellenáll a politika önkényének, és minden áron érvényt akar szerezni jogának, de nem csak a tronkai várúrral, mint jogsértővel szemben, hanem az állammal

⁹ Uo. 31.

¹⁰ Bernhard Greiner: *Gewalt und Recht: Kleists juristische Genealogie der Gewalt*. In: Ricarda Schmidt, Seán Allan, Steven Howe (Hrsg.) *Heinrich von Kleist. Konstruktive und destruktive Funktionen der Gewalt*, Verlag Königshausen & Neumann, Würzburg 2012. 43-56.

szemben is, amely megtagadja tőle, hogy jogainak érvényt szerezzen. Másrészt, mint elvakult lázadó és terrorista, aki semmilyen erőszaktól nem riad vissza, attól sem, hogy ártatlan és véletlenszerűen kiválasztott személyeken álljon bosszút, nem is annyira materiális, mint inkább immateriális veszteségei miatt, ami azonban végső soron szinte lehetetlenné is teszi a kártalanítást és a megbékélést. Kohlhaas valójában a két pozíció között mozog, mert a teljes passzivitást jelentő belenyugvást elutasítja, de nem magától értetődően lesz bűnöző, hanem kompromisszumai elutasításának következtében, amelyek végső soron szinte lehetetlenné teszik az igazságtalanság elfogadását. Így fokozódik benne az elkeseredettség, és bontakozik ki harca, amely a saját igazságtalanságából egy közösséggel szembeni igazságtalansághoz vezet. Nem vitás, hogy Kohlhaas törvénytelenül cselekszik, súlyosan megsérti a közérdek békére vonatkozó ideálját, hogy saját sérelmeit előtérbe állítva másokon álljon bosszút, véletlenszerűen kiválasztva áldozatait. Vajon nem válik-e azonban az állam tehetetlenségét figyelembe véve a magánügy maga is közüggé? A törvény megtagadása állampolgárától szükségszerűen önkényhez vezet, ami további önkényt provokál, és ebből paradox módon nő ki az igazságosság iránti feltétlen igény. Kohlhaas törvényteleniség révén akarja helyreállítani a törvényességet, ezért hadjárata úgy is értelmezhető, mint a törvényességre való törekvés, amellyel azonnal felhagy, amint megnyílik előtte a jogi eljárás lefolytatásának lehetősége és megkapja a büntetlenség ígértét.

Kohlhaas bűncselekménye súlyossága ellenére is atipikus bűnözői magatartást mutat, amennyiben feladja a törvényteleniséget a törvényesség reményében, amiből arra következtethetünk, hogy érzelmi viharai ellenére még elsősorban jogérzéke vezeti. Ez táplálja bosszúját, amelynek nincs más célja, mint a méltányos eljárás lehetőségének kivívása, amiért mindent képes vállalni, illetve feláldozni. A jog racionális számítások eredményeként jelenik meg ebben az összefüggésben, míg a rá vonatkozó érzék nem ragadható meg pontosan és nem tölthető meg pontos tartalommal. Kleist ebben az esetben is kijátsza egymás ellen a törvényt és az igazságosságot, mint ész és erkölcs antinómiáját, és ismét nem oldja fel, hanem úgy mutatja Kohlhaas-t, mint egy irracionálisan racionális embert, aki a *summum jus summa injuria* elvét képviseli.

Kohlhaas esetében a bosszú jelenti a jogrendszer tesztjét, de ezt nem elvakultság vezérli, hanem a törvényesség visszaállítását szolgáló számítás.¹¹ Jog és bosszú azonban nem szükségszerűen ellentétei egymásnak, hiszen éppen a jogrend vette át a személyes bosszú funkcióját úgy, hogy egyben

¹¹ Dania Hückmann: *Jenseits des Rechts? Rache im Werk Heinrich von Kleists* In. *Literaturkritik* 2011. 8.

véget is vetett annak. Kohlhaas Mihály történetét olvashatjuk úgy, mint az igazságszolgáltatás provokációját, amellyel kiváltja a bosszút, és úgy is, mint a provokációra adott reakciót, amellyel megbünteti azt. Kohlhaas a történet elején abból indul ki, hogy az igazságszolgáltatás arra hivatott, hogy az ő jogait megvédje. Miután a jogtalanság megesett vele, végigjárta a teljes jogi utat, de azt kellett tapasztalnia, hogy az igazságszolgáltatást a korrupció mozgatja, ezért megtagadja tőle jogait és javait. Kohlhaas tehát a jogrendszer mulasztására reagál, amely éppen abban a tekintetben mond csődöt, hogy a bosszú funkcióját átvegye, és ezzel megelőzze. Végző soron maga az igazságszolgáltatás váltja ki az erőszakot, amit magának kellene megakadályoznia. Kleist szemében azonban a bosszú olyan alternatíva, amely szükségszerűen katasztrófába torkollik. Egyetérthetünk ugyan szándékaival, de eszközeivel semmiképpen sem, még akkor sem, ha valamennyi törvényes eszköz kimerült már, és maga a bosszúálló is arra törekszik, amit a jog az ő esetében elmulasztott.

KOHLHAAS HARAGJA

Ha az elbeszélést nem az erőszak strukturális, hanem személyes aspektusaiból vizsgáljuk, akkor egy olyan Kohlhaas kép rajzolódik ki, amely a sértettség és szégyen érzéséből kiindulva, a bosszankodástól, a dühön és haragon keresztül egészen a gyűlöletig terjedő negatív érzelmi fejlődés kibontakozási fázisait mutatja be.¹² Ennek íve az érzelem telítődésétől, annak cselekvésbe való átcsapásáig húzódik. Ebben az értelmezési keretben nem az állami erőszak, illetve az azzal való visszaélés játsza a főszerepet, hanem a Kohlhaasban lejátszódó érzelmi vihar, amely az erőszak teljesen más aspektusait teszi láthatóvá, és nyújt új teret Kohlhaas agresszivitásának értelmezéséhez.

Ebben az összefüggésben az erőszak kialakulásának kulcsa szintén a sértés és a bosszú, amelyek azonban nincsenek közvetlen összefüggésben egymással, hanem Kohlhaas érzelmi telítődése, valamint annak áthelyeződései teremtenek közöttük kapcsolatot. A bosszúság, a harag és a düh, valamint a gyűlölet nem járnak együtt minden esetben az erőszakkal, és nem jelentenek szükségszerű fokozatokat egy érzés fokozódásának folyamatában, de jól jellemzik azt az érzelmi utat, amelyet Kohlhaas bejár. Az érzések megkülönböztetése természetesen nem egyértelmű, és általában nem is beszélhetünk vitathatatlan érzelmi kategóriákról, de az elválasztás ebben az esetben azért elengedhetetlenül fontos, mert rávilágít azokra az érzelmi folyamatokra,

¹² Bozena Anna Badura: Wut- und Zornarstellungen im Erzählwerk von Heinrich von Kleist In Bozena Anna Badura, Kathrin Weber (Hrsg.) *Ira - Wut und Zorn in Kultur und Literatur*, Psychosozial-Verlag, Gießen 2013. 251-291. (itt 273-288.)

amelyek a bosszúban, illetve annak nyomán a fizikai erőszak elszabadulásában teljeseznek ki.

Kohlhaas miután lovaival megállították, először bosszúságot érzett, de ennek nem volt semmilyen erkölcsi vonatkozása, ezért látszólag túllépett rajta, mint egy váratlan akadályon, amelyet, ha már beleütközött, le kellett küzdenie. Az érzés azonban nem tartott sokáig, és nem hagyott benne sértettséget, mert a bosszúság múlandó érzés. Mivel minden esetben tárgyához kötődik, annak szem elől vesztesével el is múlik. Nem zárja ki a mérleget, nem vakít el, ezért általában nem vált ki erőszakot. „A lócsiszárnak a mellényéhez csapódott a szíve. Alig bírta megállni, hogy a kövérré hízlalt semmirekellőt bele ne taszítsa a ganéjba, és szét ne rúgja rézvörös ábrázatát. Csakhogy jogérzése, amely aranymérleghez volt hasonló, még ingadozott; saját keblének ítélőszéke előtt még nem volt biztos benne, hogy ellenfelét valóban bűn terheli-e; és miközben, lenyelvén az iménti gyalázkodó szavakat, odalépett lovaihoz, és a körülmények szótlán mérlegetése közepette megigazította sörényüket (...)”¹³

A düh és a harag, amelyek az események kibontakozása közben Kohlhaaszon egyre inkább elhatalmasodnak, abban különböznek a bosszankodástól, hogy általában tovább tartanak, és fokozatosan morális tartalommal telítődnek. Ez arra vezethető vissza, hogy ezeket az érzéseket gyakran valamilyen norma megsértése előzi meg, amelynek során akaratlanul vagy szándékosan lépnek át egy határt azzal, hogy valakit becsapnak vagy megaláznak, illetve általánosnak tekinthető normákat megszegnek vagy semmibe vesznek. Az igazságtalanság, ami vonatkozhat a személyiségre vagy egy elvont tárgyra, mozgósítja a negatív érzelmeket, amelyek nem vezetnek közvetlenül erőszakhoz, hanem gyakran átláthatatlan folyamatokon keresztül helyeződnek át személyről tárgyra, vagy éppen fordítva, és törnek fel a legváratlanabb helyzetekben. A sérelmeknek számtalan oka és formája lehet, de düh és harag csak akkor alakulnak ki belőlük, ha az alulmaradás érzésével párosulnak. Ez nem jelent minden esetben valódi nyilvános megszegyenülést vagy megaláztatást, elég a hozzájuk kapcsolódó sérelem érzete. Az alulmaradás érzése általában abból táplálkozik, hogy az érintett személy tehetetlennek érzi magát, és tehetetlensége alakul át dühvé és haraggá, ami később a legváratlanabb helyzetekben és tetszőlegesen kiválasztott személyekkel szemben tör ki, ezért gyakran szinte lehetetlen felfejteni okát. Az olyan közvetlen okokra visszavezetett történet, mint a Kohlhaas-é, nagyon ritka az érzelmek és az erőszak viszonyában, sokkal jellemzőbb és plasztikusabb a látencia feltételezése. A tehetetlenség és a hozzá kapcsolódó frusztráció általában úgy kapcsolódik össze, hogy a sértett a sértőt nem érheti el. Kohlhaas Mihályban is

¹³ Kleist: *Kohlhaas Mihály* 13.

elsősorban az váltja ki az elkeseredést, hogy minden próbálkozása ellenére sem tudja utolérni a tronkai várurat, és ezzel rálép a gyűlölet útjára, amely a korábbi érzelmeinél tartósabb és szilárdabb, ezért megfontolt cselekvést vált ki belőle. Gyűlölete nem vak, hanem éppen ellenkezőleg nagyon is racionális, és ezen az sem változtat, hogy tárgya és célpontja tetszőleges a bosszú során. Kohlhaas-ban a düh és a harag felesége halálával csap át gyűlöletbe, amit közvetlenül követ bosszúhadjárata. Kohlhaas a tronkai várurat okolja felesége elvesztéséért, amivel a következményt végleg elszakítja a kiváltó októl. Számára az események olyan láncolata rajzolódik ki, amely közvetlen kényszerítő erővel bír az események szempontjából, és amelyek elől, úgy tűnik, nem tud kitérni. A gyűlölet tárgya absztrakttá válik és már semmilyen köze nincs az eredeti sérelemhez és sértéshez, így annak helyreállításával sem lehet feloldani. Itt már nem a lovak állapotáról és visszaszolgáltatásáról, hanem a sérelmek felgyülemléséről, és a tehetetlenség bosszúba való átfordulásáról van szó.

Kohlhaas maga is tökéletesen tudatában van annak, hogy szándékai és tettei éles ellentétben állnak a jogrenddel, valamint saját elveivel és jogérzékével, ezért kénytelen még maga előtt is elrejtteni negatív érzelmeit. A gyűlölet nem morális érzés, ezért vagy el kell rejtteni, vagy más, morális vonatkozásokkal bíró érzelmekkel kell elfedni vagy összekeverni.¹⁴ Ebben az esetben a felháborodás az igazságtalanságra adott legalkalmasabb válasz, amely a gyűlöletnek morális töltetet ad, és ezzel igazolja a bosszút. Kohlhaas itt a többi állampolgár biztonságára hivatkozik, egészen pontosan arra, hogy megakadályozza, hogy velük is megessen az, ami vele megtörtént, mert „majd még más utasok is, nem annyira béketűrőek, mint ő, haladnak el a szóban forgó vár mellett”.¹⁵ Bosszúja igazolásának másik fontos eleme, hogy magát az isteni rend és igazságosság helyreállítójának szerepébe helyezi, hiszen „Istennek tetsző munka volna rendbontásokat, ilyeneket és ehhez hasonlókat, meggátolni”.¹⁶ Úgy tekint magára, mint egy magasabb rendű cél elérésének eszközére, ami nem csak igazolja cselekedeteit, hanem látszólag fel is menti mindenféle felelősség alól. Ezzel válik befejezetté az a folyamat, amelynek során sértettsége felett érzett haragját gyűlöletté transzformálja, és amelynek immáron semmi köze nincs kezdeti vagy későbbi materiális vagy személyes veszteségeihez. Ebben az összefüggésben már egyértelműen a Kohlhaas önbecsülésén esett sérelem a döntő, amit a világ nem akar, de már nem is tudna helyreállítani. Kohlhaas folytonosan újabb és újabb elutasításba ütkö-

¹⁴ Bozena Anna Badura Uo.

¹⁵ Kleist: *Kohlhaas Mihály* 18.

¹⁶ Uo. 18.

zik, sem a jogintézmények, sem barátai nem képesek orvosolni helyzetét, ezért ez csak tovább rombolja önbecsülését, és növeli frusztrációját.

Felesége halála előtt arra kéri, hogy hagyjon fel bosszújával. „Bocsáss meg ellenségeidnek; tégy jót azokkal, akik téged gyűlölnék”¹⁷ Kohlhaas érzelmei azonban a végletekig radikalizálódnak, és úgy érzi, hogy az elszenvedett veszteségeit csakis bosszúja révén tudja kiegyenlíteni. Ekkor kezd ámokfutásba, de gyűlölete ekkorra már minden kapcsolatot elveszt annak okával. Hamarosan rájön, hogy bosszúja nem állítja helyre személyiségének integritását. A Lutherrel való találkozás pillanata az, amikor belátja tette szörnyűségét, de ennél fontosabb annak felismerése, hogy bosszúja nem vezet sehová.¹⁸ Nem győzhet az egész világ ellen, ezért elfogadja a kompromisszumot, mint egyedüli lehetőséget, és visszatér a törvényes útra. Ígéretet kap ugyan, de újra megtagadják tőle az elégtételt, és a hatalommal szemben ismételten alulmarad. Hiába fogadná el immár az elfutást is, végül nem marad számára más lehetőség, csak az, amit a véletlen nyújt. Amikor kivégzések elé hozzák feltáplált lovait és visszaszolgáltatják elvett és elveszett vagyontárgyait, látszólag elégtétel tölti el. „Most pedig így szólt a választófejedelem (...): 'Nos hát, Kohlhaas, a mai nappal eljött jogod és igazságod napja! Idenézz: íme visszaszolgáltatok neked mindent, amitől a tronkai várban megfosztott az erőszak, és amit nekem mint uralkodóknak kötelességem volt visszaszerezni (...) Kohlhaas (...) tágra nyílt, ragyogó szemmel olvasta végig a főkancellár intésére kezébe adott deliberátumot, és miután abban egy olyan cikkelyt is talált, miszerint Vencel uraság kétesztendei börtönbüntetésre ítéltetik; (...) leborult a (brandenburgi) választófejedelem előtt.”¹⁹ Elégtételt a tronkai várúr börtönbüntetése hallatán érez, de bosszúja a szász választófejedelmen teljesedik be. A tronkai várúr ugyan továbbra is elérhetetlen maradt számára, de a szász választófejedelmen azzal, hogy Kohlhaas lenyelte a cigányasszonytól kapott cédulát, beteljesítette bosszúját, és eme végső tettel felül is kerekedett rajta. Úgy érezte, hogy ezzel kiegyenlítette a számlát, még ha életével fizetett is érte, ami első látásra meglehetősen abszurd, az igazságérzet helyreállításához azonban mégis elégségesnek tűnik. Ez azonban nem rajta áll, hanem azon véletlenek sorozatán, amelyek sorsának alakulását kísérik, és amelyek fölött semmilyen hatalma nincs. Kleist a véletleneket minden látszat ellenére sem helyezi teológiai vagy teleológiai összefüggésbe, és nem illeszti egy magasabb rendelpézelésbe, amiből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az igazságosság végső soron sokkal inkább a véletlen következménye, mintsem az emberi szándékoké.

¹⁷ Uo. 26.

¹⁸ Bozena Anna Badura Uo.

¹⁹ Kleist: *Kohlhaas Mihály* 84.